

МАРЦІНКОВСЬКИЙ Ігор

кандидат медичних наук
доцент кафедри теоретичних основ олімпійського та професійного спорту
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

«ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ СЛОВНИК МИКОЛАЇВЩИНИ»: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ

Розглянуто історію створення та методологію написання «Шевченківського енциклопедичного словника Миколаївщини» – оригінального енциклопедичного видання з краєзнавчого шевченкознавства, де на прикладі шевченкознавчих студій висвітлено нерозривний різноплановий історико-культурний зв'язок Миколаївщини зі всією Україною.

Ключові слова: Т. Шевченко, енциклопедія, енциклопедичний словник, Миколаївщина.

Енциклопедії як науково-довідкові видання з різних галузей знань набули популярності серед сучасників як джерело швидкого отримання компактної й важливої інформації, а для національних енциклопедій – це можливість представити відомості про історію, розвиток та досягнення з усіх спектрів культури народу його мовою. Історія появи іменної «Шевченківської енциклопедії» розпочалася зі створення двотомного «Шевченківського словника» (1978) – першого енциклопедичного видання, присвяченого біографії й творчості однієї особи на терені колишнього СРСР [6]. Вихід «Шевченківського словника» був нелегким. Із черговою хвилею репресій проти українських діячів культури на початку 1960-х і напередодні 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка з ініціативи шевченкознавців і письменників Ленінграда (тепер С.-Петербург), зокрема П. Жура, І. Айзенштока, виникла ідея підготувати «Шевченківську енциклопедію». Роботу над нею розпочав Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (на той час – АН УРСР) спільно з науковцями України та зарубіжжя. Проте тодішня компартійна система не дозволила видати в СРСР першу персональну енциклопедію, бо коли секретарю ЦК КПРС, ідеологу партії М. Сулову доповіли, що в Україні готується «Шевченківська енциклопедія», а пушкінської і лермонтовської немає, той заборонив, вважаючи її енциклопедією націоналізму («хохлам хватит и словаря»). Щоб не втратити можливість публікації енциклопедичного видання, редактори погодилися перетворити «Енциклопедію» на «Шевченківський словник» у 2-х томах та змушені були погодитися на низку деформацій у статтях, зумовлених радянсько-комуністичним ідеологічним диктатом. Після здобуття Україною незалежності у

1991 р. зразу ж постало питання створення «Шевченківської енциклопедії», яке було реалізоване впродовж 2012–2015 рр. у 6-томному виданні [4]. Ще на етапі підготовки «Шевченківської енциклопедії» у 1990-х роках автор цих рядків від В. С. Бородіна і М. М. Павлюка отримав замовлення написати кілька статей.

Усвідомлюючи значення 200-літнього ювілею від дня народження Т. Шевченка й передбачаючи те, що місцева влада Миколаївщини для звітності обійдеться в останній момент загальними заходами – покладанням квітів до пам'ятника, урочистим концертом в одному з театрів, у кращому разі – виданням невеликої збірки тез літературознавчої конференції науковців університетів, я ще у 2007 р. звернувся до письменника і просвітянина В. П. Бойченка з пропозицією об'єднати наші зусилля у зборі й підготовці матеріалів про зв'язки Т. Шевченка з краєм і вплив його творчості на мешканців Миколаївщини. Подібними виданнями з краєзнавчого шевченкознавства на той час були «Оренбургская шевченковская энциклопедия» Л. Большакова (1997), з яким автор статті був особисто знайомий і листувався; «Шевченківський словник Сумщини», укладач В. Голубченко (1993); «Тарас Шевченко і Крим: енциклопедичний довідник» за упорядкуванням Г. Рудницького (2001). У цьому ж руслі працювали П. Ротач, який зібрав матеріал для видання «Полтавська шевченкіана: Спроба обласної (крайової) Шевченківської енциклопедії» (2005–2009, кн. 1–2) та А. Подолинний – «Тарас Шевченко і Вінниччина: іменний словник» (2012).

До того часу зв'язки Т. Шевченка з Миколаївщиною розглядали через стосунки з невеликою кількістю постатей (Я. де Бальмен, О. Бутаков, М. Щепкін, Я. Кухаренко, В. Даль), ще рідше зверталися до вивчення згадуваних поетом у творах топонімів Північного Причорномор'я. Проте частіше у місцевій пресі популяризували (В. Орел та ін.) вигадані М. Яшовським спогади про перебування поета у С. Голоскове (тепер Кривоозерський р-н) у 1859 р. Мали місце літературознавчі дослідження науковців Миколаївщини щодо творчості поета: видано декілька монографій, захищено докторську дисертацію, у різних виданнях опубліковано значну кількість статей.

Спершу передбачалося систематизувати все, що поєднує ім'я Т. Шевченка та Миколаївщину, і віднайти, по можливості, нові, раніше не відомі матеріали. У більшості випадків нас переконували та зі скепсисом зауважували, що «нічого ви суттєвого не знайдете» та «які тут можуть бути зв'язки?». Спочатку наша робота зосереджувалася переважно на персоналіях. Зрозуміло, що вона ґрунтувалася на власному ентузіазмі та за свій кошт. Проте пошуки в архівах, музеях, наукових та університетських бібліотеках у Миколаєві та в Києві засвідчили набагато ширший обсяг матеріалу, як здавалося спершу.

Статті за зібраним матеріалом обоє друкували в місцевій пресі, але видати повний збірник, куди б входили дослідження й інших авторів, не змогли через брак грошей. Тоді прийняли таке рішення: щоб не втратити напрацьоване, видавати матеріали кожен своїми можливостями. В. Бойченко, працюючи в Миколаївському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти, видав коштом інституту та в його друкарні «Сторінки шевченкіани Миколаївщини: Есе, статті, поезії», а я свої статті – власним коштом в «Дециці до шевченкіани Миколаївщини» [1; 2].

Під час збирання інформації з краєзнавчого шевченкознавства віднайдено чимало цікавого, не відомого раніше матеріалу. Для прикладу звернемо увагу на кілька епі-

зодів. У Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського виявлено упорядкований Н. Малечею «Словничок Шевченкової мови» (виданий у Миколаєві в 1916 р., перевиданий за нашою ініціативою в 2013 р.), який був першим в українському мовознавстві словопоказчиком мови окремого письменника – Т. Шевченка. Матеріали про перебування Н. Малечі в Миколаєві розшукано в Державному архіві Миколаївської області. У фондах Миколаївського обласного краєзнавчого музею виявлено і введено в науковий обіг фотографію флотського лікаря К. Новицького, знайомого з Т. Шевченком, а світлину А. Марцінковського – у Національному музеї Тараса Шевченка у Києві. Приватна колекція миколаївської родини зберігає раніше не оприлюднений унікальний рукописний збірник поезії Т. Шевченка з другої половини ХІХ ст. (у 2013 р. перевиданий фототипічно як «Миколаївський список забороненої поезії Тараса Шевченка»). Інша родина миколаївців зберігає Шевченків «Кобзар» за ред. В. Доманицького (1907) з автографом В. Біднова на титульній сторінці, варшавський архів якого пропав після Другої світової війни. У місцевій періодиці ХІХ і ХХ ст. віднайдено чимало інформації про товариства, спілки, клуби, різноманітні заходи, які мали місце в краї та на які раніше не звертали уваги, ці матеріали не систематизували. Уперше обґрунтовано історію і топоніміку Миколаївщини у зв'язках з творчістю поета-художника, зокрема й згадані ним Миколаїв, Вознесенськ, Миколаївська обсерваторія (вперше вказав Ю. Івакін), Інгул, Лиман тощо. Проте не все віднайдене потрапило до написаних статей. Тоді В. Бойченку я показав зо п'ять десятків сторінок зібраного оригінального матеріалу у вигляді енциклопедичних статей для можливого «Шевченківського енциклопедичного словника Миколаївщини» (далі «ШЕСМ») і запропонував зосередитися саме на ньому.

Основною концепцією «ШЕСМ» стало показати в іменах, подіях і фактах найрізноманітніші вияви багатогранних зв'язків Т. Шевченка та його друзів, соратників і товаришів з Миколаївщиною.

Принцип укладання «ШЕСМ» будувався на класичних традиціях енциклопедичних видань. Статті подавали за українською абеткою (їхнє місце визначала початкова літера першого слова) і формували за такою методикою: реєстрове слово, вислів чи прізвище ім'я й по батькові особи – вони слугували заголовком статті, після них подавали коротке визначення поняття, коротку змістовну сучасну характеристику (дефініцію), подальший текст розкривав зміст словникової статті, де окремим абзацом (по можливості) виділяли інформацію про зв'язок з біографією чи творчістю Т. Шевченка, а ще іншим – з Миколаївщиною. Слова, що становили назву статті і які повторювалися в тексті, позначали початковими літерами. Змістом, формою подачі й узагальненнями статті призначалися для широкого загалу читачів – від школярів до науковців і мали просвітницьку мету, а тому були написані як науково-популярні, в лаконічній і доступній формі. У багатьох статтях бібліографію подавали як усередині тексту, так і наприкінці статті. Посилання основного тексту на статті в «ШЕСМ» позначено косим шрифтом, для інших – прізвищем автора в дужках або у пристатейній бібліографії, яку було розбито на три частини: твори автора, архівні матеріали та літературні джерела (подані за хронологією). Ілюстрації підбирали до особи чи об'єкта, про яку (який) висвітлювалося у статті, відповідно до часу їхнього перебування на

Миколаївщині чи у зв'язку з Т. Шевченком. Залучали світлинами пам'яток Миколаївщини, документи архівів, фондів музеїв і приватних колекціонерів, а також цитати, які допомагали з'ясувати розуміння слова Шевченка або особи, про яку розповідається у статті. Вживали загальноприйняті скорочення, розшифровані та подані в алфавітному порядку на початку «ШЕСМ».

Під час збирання матеріалів для «ШЕСМ» з'ясовано факти замовчування, переслідування і знищення українських патріотів упродовж російського імперського режиму, а особливо всього періоду радянсько-комуністичного нищення документів, що висвітлювали українське питання, суттєво відчувався брак системних українознавчих досліджень Миколаївщини. У процесі роботи підготовлено дослідження «Суднобудівні, судноплавні та корабельні терміни у творчій спадщині Т. Шевченка» (2011) [3].

У співпраці І. Марцінковського та В. Бойченка написано більшу частину статей. Однак після смерті Валерія Петровича у 2011 р. постала потреба залучити до роботи над завершенням «ШЕСМ» інших науковців. Приєдналися до збору матеріалів і написання статей відомі краєзнавці, просвітяни: Інна Береза (член редколегії), Тетяна Березовська (член редколегії), Світлана Бойчук, Юрій Вишневецький, Поліна Водяна, Юрій Діденко, Леонід Дудюк (заступник голови ред. колегії), Микола Євтушенко, Юрій Зайцев, Тарас Кремінь, Микола, Оксана та Олег Матіюк, Владлена Руссова (член редколегії), Людмила Старовойт (заступник голови редколегії), Омелян Шпачинський, Василь Шуляр [5].

До «ШЕСМ» подавали статті найрізноманітнішого характеру, які об'єднували два критерії – зв'язок із Т. Шевченком і Миколаївщиною, зокрема й про персон з українофобськими переконаннями чи антишевченківські матеріали з місцевої преси періоду Російської імперії, що відповідало історичній правді, але їхню характеристику подавали з українських державницьких позицій.

Сподіваючись на підтримку у виданні «ШЕСМ» з боку обласних органів влади, редакційна рада підготувала документи на розгляд у рамках обласної «Програми підтримки вітчизняного книговидання, книгорозповсюдження та популяризації української книги на 2011–2015 рр.», але отримала відмову через нестачу коштів. Проект «ШЕСМ» не підтримали фінансово й тодішні депутати Верховної Ради від Миколаївщини, голова земляцтва у Києві, голови міської та обласної адміністрацій, бізнесмени, а тому накладом у 300 прим. його видано коштом родини Марцінковських. З початком Революції Гідності у 2013 р. весь матеріал та пакет документів із відгуками було передано до друкарні Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (ректор проф. С. С. Рижков, директор друкарні Ю. І. Лебедев) і в 2014 р., до 200-річного ювілею від дня народження Т. Шевченка, «ШЕСМ» побачив світ.

Отже, краєзнавче персонально-територіальне енциклопедичне видання «Шевченківський енциклопедичний словник Миколаївщини» уже стало фактом історії, але робота зі збору нових, дотепер не відомих матеріалів триває, завдяки чому продовжується і вшанування пам'яті й слова Тараса Шевченка мешканцями Миколаївщини.

На прикладі біографії та творчості Т. Шевченка видання довело нерозривний різноплановий історико-культурний зв'язок Миколаївщини зі всією Україною. Воно за-

свідчило не лише просвітницький, а й український державотворчий та патріотично-виховний культурологічний характер.

Досвід роботи над «Шевченківським енциклопедичним словником Миколаївщини» показав ворожість усіх окупаційних режимів із нищенням і викривленням усього, що могло нести правдиву інформацію про історію та культуру українського народу на Півдні України. Сьогодні спостерігаємо брак системних краснавчих видань з україніки та байдужість місцевої влади до їх друку.

Література

1. Бойченко В. Сторінки шевченкіани Миколаївщини: Есе, статті, поезії. Миколаїв: МОППО, 2010. 228 с.
2. Марцінковський І. Б. Дешиця до шевченкіани Миколаївщини. Миколаїв: НУК, 2013. 348 с.
3. Марцінковський І. Б. Суднобудівні, судноплавні та корабельні терміни у творчій спадщині Т. Шевченка / Літ. ред. та передм. В. Бойченко. Миколаїв: НУК, 2011. 56 с.
4. Шевченківська енциклопедія: В 6 т. / НАН України; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Гол. ред. М. Г. Жулинський. К., 2012–2015.
5. Шевченківський енциклопедичний словник Миколаївщини / Ред. кол.: І. Б. Марцінковський (гол.), І. Ю. Береза, Т. В. Березовська, Л. П. Дудюк, В. М. Руссова, Л. В. Старовойт. Миколаїв: НУК, 2014. 564 с.
6. Шевченківський словник: У 2 т. / Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка АН Укр. РСР. Гол. ред. Є. Кирилюк. К.: УРЕ, 1978.

THE SHEVCHENKO ENCYCLOPEDIA OF MYKOLAIV REGION: A CREATION HISTORY

This study examines the history of creation and writing methodology of the Shevchenko Encyclopedic Dictionary of Mykolaiv Region as an original encyclopedic work on shevchenko studies in the context of Local History, which sheds light on an inextricable, multifaceted, historico-cultural link between Mykolaiv Region (also referred to as Mykolaiv region) and the entire Ukraine, by the example of Shevchenko Studies, and carries educational purpose for the broad masses of the residents of the region as well as all others.

Keywords: *T. H. Shevchenko, encyclopedia, encyclopedic dictionary, Mykolaiv Region.*